

ROSA DEL CONTE ȘI SCOALA DE EMINESCOLOGIE DIN CLUJ: DATORIA INTELECTUALĂ CĂTRE PROFESORUL D. POPOVICI

Jessica ANDREOLI
Drd., Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca

Rosa Del Conte: „arhetip" al eminescologiei moderne italiene

Prin publicarea eseului *Eminescu o dell'Assoluto* în 1962, Rosa Del Conte (Del Conte 1962), cunoscută românistă italiană, devine o figură centrală în peisajul intelectual italo-român, fiind un exemplu al acelui climat productiv de interacțiune dintre elitele culturale ale celor două țări [1].

Considerată drept purtător de cuvânt al culturii italiene la București și Cluj, Rosa Del Conte, după întoarcerea ei în Italia, poate fi privită ca un ambasador al limbii, al culturii și al literaturii române, datorită poziției luate în unele dintre principalele universități italiene.

Filolog, absolventă de Litere cu o teză în Estetică (1931), profesor titular în unele licee, unde, începând cu anul 1933, predă diverse discipline umaniste, Rosa Del Conte este trimisă, surprinzător, de către Ministerul Afacerilor Externe, cu grupul Misiunii Culturale Italiene, în România, la început la Câmpulung Muscel și mai apoi la București, ca lector la Institutul Cultural Italian, fondat de Ramiro Ortiz în 1924 (Condrea Derer 2018: 303)[2].

[1] Corespondența profesoarei Del Conte ilustrează situația schimbului cultural intens între filologi și exegeți. Monografia dedicată lui Eminescu devine un „obiect de corespondență" cu lingviștii europeni (Gobber 2018: 128).

[2] Această informație este prezentă și în L. Valmarin, „Alla ricerca dell'Assoluto. In memoriam Rosa Del Conte (1907-2011)", in *Studia UBB Philologia*, Cluj, Editura Presa Universitară Clujeană, LVI, 3, 2011, pp. 3-6, p. 4, și în M. Bărbulescu, „Rosa Del Conte, Academia Română și Accademia di Romania" in *Orizzonti culturali italo- romeni*, nr. 1, ianuarie 2012, online la adresă: http://www.orizonturiculturale.ro/ro_evenimente_Rosa-Del- Conte.html [URL consultat în data de 15 martie 2018]. Inițial, Rosa Del Conte a cerut să fie trimisă în Spania.

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

Este o decizie, nu a ei, care, totuși, i-a schimbat și i-a determinat destinul, experiența și munca (Bărbulescu 2012).

Transferul la București în 1942, obținerea catedrei universitare de limbă italiană în 1945 în capitală (1942-1945) și, mai târziu, în Cluj și Sibiu, înainte de repatrierea din 1948 (Gobber 2018: 125), a definit, fără echivoc, calea existențială a Rosei Del Conte. Totuși abordarea față de mediul cultural românesc nu a fost redusă la o simpla conjunctură în viața profesoarei lombarde.

Despre anii petrecuți de prof. Del Conte în România, L. Valmarin scrie în articolul *Alla ricerca dell'Assoluto. In memoriam Rosa Del Conte (1907-2011)*: „Sono anni particolarmente intensi per il suo insegnamento nelle università di Bucarest e soprattutto Cluj, città con la quale stringe i suoi legami più profondi sul piano personale e culturale (...). In questi anni la sua attività si esplica nell'ambito dell'italianistica con traduzioni, corsi universitari, articoli scientifici di grande spessore" (Valmarin 2011: 4).

Apariția regimului comunist și consecventa ruptură a relațiilor dintre Italia și România n-au îndepărtat-o pe Rosa Del Conte de la calea recent apucată și n-au încetat activitatea ei de diseminare a culturii românești: din 1950 până în 1977, mai întâi la Universitatea Cattolica (1948/1951-1954), apoi la Universitatea Statale din Milano (1957-1967) și, în cele din urmă, la Roma (1967-1982)[3], Rosa Del Conte a preluat rolul de lider în formarea noilor generații de românișți; în primul rând, a Luisei Valmarin și a tinerilor români care au făcut primul pas academic în Italia, cum ar fi M. Papahagi, devenit ulterior traducătorul eseului Rosei Del Conte în România (Del Conte 1990). După cum ne amintește Luisa Valmarin, activitatea didactică devine definitorie, fundamentală, pentru profesoara Del Conte, care, din catedra ei, dezvoltă cursuri/note de lecție și articole ce reunesc întrebări, considerații, cercetări adresate și dezvoltate pentru și în timpul cursurilor. Profesoara Valmarin propune ca exemplu al metodei sale de lucru volumul *Arghezi. Inno*

[3] Începând cu anul academic 1948-1949, Rosa Del Conte și-a concentrat atenția asupra limbii și literaturii române. Cursurile dactilografiate, precum și înregistrările prelegerilor sale sunt acum păstrate la Fondul Del Conte la Istitutul Toniolo din Milano. Interesul filologului se schimbă de la vocalismul și consonantismul românesc (inserat în cadrul mai larg al limbilor romanice), la teme folclorice, cum ar fi: colinde religioase, nașterea, căsătoria, moartea în poezia populară românească. De la întoarcerea în Italia, a fost interesată de lirica eminesciană, dar mai ales în timpul cursurilor organizate între 1957 și 1960 își concentrează atenția asupra poetului român (Dumbravă 2015).

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

all'uomo, care a fost dezvoltat începând cu cursul din anul 1967, centrat pe critica traducerii lui Arghezi făcută de Quasimodo (Valmarin 2011: 5).

În cadrul proiectului meu de cercetare doctorală *Istoria și anatomia unei pasiuni: Rosa Del Conte și literatura română* am încercat să conturez rolul asumat de profesoară în legătură cu producția eminesciană.

Cunoscută mai ales de specialiști, Rosa Del Conte este considerată ca fiind eminescologul italian *par excellence*, moștenitorul lui Ramiro Ortiz și Umberto Cianciolo. „Sezonul" traducerilor italiene ale lui Eminescu începe deja la sfârșitul secolului al XIX-lea, datorită lui Marco Antonio Canini, care, în 1885, a publicat *Il libro dell'amore*. Totuși, abia în secolul următor a fost dedicată pentru prima dată o monografie autorului român, prin volumul lui Ramiro Ortiz. Mai devreme, interesul pentru opera eminesciană a fost limitat la traducerea unora dintre poemele lui, publicate în reviste și antologii, dar și a nuvelelor *Cezara* și *Făt frumos din lacrimă*.

În 1962, prin publicarea monografiei *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Rosa Del Conte face parte dintr-o nouă și prolifică tendință de studii, dezvoltând și concretizând ceea ce predecesorii ei doar anticipaseră[4]. În spatele ei, în Italia, există, de fapt, două publicații care au marcat evoluția studiilor literare italiene eminesciene, cu care ea a intrat în contact: *Mihai Eminescu. Poesie. Prima versione italiana dal testo rumeno* și *Poesie scelte di Mihai Eminescu*. În timp ce primul volum, scris de *maître de conférence* din Abruzzo la Universitatea din București în 1909, apare ca o primă prezentare a lui Eminescu, oferind un spațiu amplu profilului biografic al autorului, al doilea, rezultatul cercetării lui Cianciolo, propune o schiță a spiritualității artistice a poetului român. Publicate în 1927 și, respectiv, în 1941, după opinia Doinei Condrea Derer, profesor la Universitatea din București, aceste două studii reprezintă primele două etape ale dezvoltării studiilor eminescologice în

[4] Ulterior, în 1941, Umberto Cianciolo, al cărui mentor a fost Giulio Bertoni, eminescolog la Universitatea din Roma, a publicat prima carte cu 22 de poeme traduse cu text pe față în seria „Studi e testi dell'Istituto di Filologia romanza dell'Università di Roma" (Bertoni 1940: 1-10). Doi ani mai târziu, Gino Lupi se dedică criticii eminesciene (Lupi 1943: 265-307). Pentru completare, citez studiul lui Pasquale Buonincontro, *La presenza della Romania in Italia nel secolo XX. Contributo bibliografico 1900-1980*. În acest studiu, sub formă de inventar, autorul urmărește prezența românească în Italia, prin construirea unei noi analize (statistică), bazându-se pe panorama bibliografică italiană din primele opt decenii ale secolului trecut (Buonincontro 1988).

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

Italia. Rosa Del Conte ar reprezenta, în schimb, un al treilea, poliedric, moment (Condrea Derer 1989: 133-142)[5].

Dacă Rosa Del Conte reprezintă un al treilea și complex moment în abordarea producției eminesciene de specialişti italieni, monografia ei se îndepărtează inevitabil de cele două volume menționate mai sus. Dacă studiul publicat în 1962 reprezintă un exemplu valabil și admirabil al exegezei eminesciene, care a devenit un model pentru generațiile următoare de cercetători – nu numai italieni –, primele două lucrări au o vocație diferită, caracterizată printr-o prezență mai mare a materialului biografic și a unei componente predominante a traducerii.

Natura excepțională a activității desfășurate de Rosa Del Conte este determinată nu numai de volumul considerabil al muncii sale, de abordarea inovatoare a analizei corpusului literar eminescian, de capacitatea de a evidenția particularitățile marelui poet român, „expresie a spiritului național al unei țări", ci și de rolul pe care îl joacă în cadrul panoramei italiene și europene, arătând, de asemenea, printr-o selecție bibliografică atentă, rețeaua puternică de relații existente între scriitorii și exegeții europeni și în timpul comunismului, având în vedere contextul înstrăinării României față de Europa de Vest.

***Eminescu o dell'Assoluto*: între substratul clasic și superstratul românesc**

Natura articulată și compozită care caracterizează formarea Rosei Del Conte se reflectă în mod inevitabil asupra producției sale. Vocea profesoarei reușește să medieze între rigiditatea educației sale filologice și o cunoaștere proaspătă și încă neconsolidată a culturii și a literaturii române. Rosa Del Conte nu se împarte între un substrat clasic și un superstrat românesc, adaptându-și cunoștințele la nevoile ei de exegetă și traducătoare. Formarea ei îi oferă o metodă de lucru care să valorifice cunoștințele

[5] Având în vedere statisticile recente propuse în studiul lui Roberto Merlo (Merlo 2014), este posibil să se observe că interesul pentru producția lui Eminescu a fost slab, dar constant; numai din acest punct de vedere putem vorbi despre receptarea italiană într-o perspectivă istorică. Conceptul fusese deja pus la îndoială de Fulvio Del Fabbro într-un studiu publicat în 1990 (Del Fabbro 1990: 283-297), când a menționat – în mod corect – numărul mic de studii publicate în Italia, lipsa de interes din partea traducătorilor și a marilor editori față de poetul român, precum și dificultatea de a găsi volume în sistemul bibliotecii italiene (Manitta 2015: 55-57).

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

dobândite recent. În acest sens, experiența trăită se transformă într-un laborator de învățare, un fel de ucenicie.

În scrisul Rosei Del Conte, interesul pentru o cultură enciclopedică (de la filosofie la religie, de la artă la antropologie și istorie) este combinat cu o metodă „științifică", riguroasă, filologică. Atenția profesoarei italiene nu este îndreptată doar spre „exterior" în angajamentul, prin disciplina filologică și literatura comparată, de a lega opera eminesciană cu literatura europeană de dincolo de graniță, ci și spre „interior", în proiectarea unei căi ideale, trasate pe o bază tematică. În acest sens, profesoara preia publicațiile lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, Nicolae Cartojan și Moses Gaster (Dumbravă 2018: 167-168).

Cei șase ani de ucenicie și formare (1942-1948) petrecuți în mediul intelectual-universitar românesc se reflectă în producția profesoarei Del Conte: în cursurile universitare, precum și în volumele și studiile pe care le publică ulterior. În acest sens, cel mai important exemplu este, cu siguranță, reprezentat de faimoasa monografie dedicată lui Eminescu și definită de Mircea Eliade drept „cea mai vastă monografie închinată, într-o limbă străină, lui Mihai Eminescu" (Eliade 1990: 454). Nu este doar o analiză a scrierilor eminesciene în complexitatea lor (ia în considerare atât postume, cât și variante), bazată pe cele mai recente studii publicate în România, referindu-se frecvent la lucrările lui Perpessicius, Călinescu, Caracostea, Vianu și Popovici. Am putea defini analiza propusă ca o încercare de reconstrucție a aspectelor arhaice ale culturii românești. După Rosa Del Conte, Eminescu nu reprezintă „culmea unui proces de asimilare a marii poezii europene" (Del Conte 1990: 28), relația cu gândul occidental nu este negată, dar el conservă și re-elaborează materialul preluat din tradiția populară și culturală, ceea ce savanta definește drept „românitatea" poetului (Del Conte 1990: 28).

Relațiile strânse de-a lungul anilor petrecuți în România, precum și cunoștințele dobândite îi permit Rosei Del Conte să câștige o nouă perspectivă, fundamentală în abordarea poetului național român. Definitorie este perioada petrecută la Cluj, în timpul căreia intră în contact cu ideile „Școlii de eminescologie clujeană".

Publicarea cărții *Eminescu o dell'Assoluto* în 1962 evidențiază influența profesorului D. Popovici asupra românistei italiene. În studiul *Gli incontri di Rosa Del Conte con l'eminescologia di Cluj*, Ioana Bot scrie: „La

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

prospettiva di Rosa Del Conte si collocava in modo naturale, in questa nuova età della critica postbellica. Il principale sostenitore di questa posizione assunta dalla professoressa italiana nel campo degli studi dedicati all'opera di Eminescu è D. Popovici, il professore di Cluj con cui aveva in comune metodologia letteraria e prospettiva (almeno per quanto concerne il romanticismo europeo)" (Bot 2018: 138).

De asemenea, Marian Papahagi în *Prefața* ediției românești a volumului, referindu-se la bibliografia textului, citează unele modele care pot fi identificate în redactarea studiului *Eminescu o dell'Assoluto*, printre care menționează numele profesorului D. Popovici: „Desigur sub aspectul specific, al analizei operei eminesciene, autoarea poate fi situată în corelație cu nivelul atins de studiile românești pe care le-a cunoscut. Intuiția fericită ce se dezvoltă în marile capitole ale cărții, referitoare la «autohtonismul» spiritual al lui Eminescu, s-a născut, desigur, din chiar contactul cu scrierile și cercetările lui G. Călinescu, Perpessicius, D. Popovici, N. Cartojan, Al. Elian, D. Russo etc." (Papahagi 1990: 13).

Lucrarea Rosei Del Conte a fost apreciată nu numai pentru capacitatea autoarei de a-și aplica cunoștințele filologice în reconstruirea și reproiectarea evolutivă a liricii eminesciane, a unei liste de texte, analizate și traduse de ea, dar și, mai presus de toate, pentru că a subliniat ceea ce Manitta a definit „valoarea autohtonă" (Manitta 2015: 64) a textelor lui Eminescu.

Note și referințe: legătura dintre *Eminescu o dell'Assoluto* (1962) și cursul universitar *Poezia lui Eminescu* (1948)

Eminescu o dell'Assoluto este, fără îndoială, manifestarea, dacă nu a unei colaborări depline, a unui dialog, care a inspirat scrierea. Cu toate acestea, tocmai volumul se transformă într-un martor tăcut al unei întrebări fără răspuns, cea a măsurării datoriei intelectuale față de gândirea și lucrarea prof. Popovici. Ambiguitatea în această chestiune este determinată de contrastul dintre nota 6, o formă de *captatio*, deja prezentă în introducerea ediției italiene a volumului, și un scurt comentariu prezent în ediția românească, unde, în *A mo' di dedica*, contextul originii monografiei este diferit de cel anticipat în nota 6. În nota 6 a introducerii la volumul *Eminescu o dell' Assoluto*, Rosa Del Conte scrie: „Condițiile particulare în care s-a desfășurat această lucrare au făcut imposibilă consultarea directă a unei mari părți din enorma bibliografie critică. Aceasta nu ne scutește să ne simțim îndatorați față de câțiva

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

maeștri ai exegezei eminesciene, a căror operă am putut s-o fructificăm și ale căror nume apar frecvent în notele noastre. Gândul nostru se îndreaptă deosebit de mișcat către memoria Prof. D. Popovici, titular de literatură română la Facultatea de Litere a Universității din Cluj, prea curând smuls unei activități critice căreia istoriografia românească îi datorează contribuții fundamentale, iar școala filologică din Cluj, un exemplu dintre cele mai înalte de înțelepciune metodologică și de probitate intelectuală. De la acest ilustru maestru i-a venit autoarei, care a avut cinstea să-l aibă ca inițiator și coleg, prima încurajare spre lucrarea ce vede azi lumina tiparului" (Del Conte 1990: 30). În câteva rânduri, filologul italian rezumă relația de discipolat care o unește cu bine cunoscutul profesor român D. Popovici un punct de referință pentru formarea ei și pentru scrierea monografiei. Nu este doar o dedicație mentorului ei, ci și o explicație a propriei poziții de îndatorare intelectuală față de cel care a apropriat-o de studiul textelor eminesciene.

Dacă datoria față de prof. Popovici este recunoscută și, într-un anumit mod, marginalizată într-o sintetică notă introductivă, trebuie totuși subliniat faptul că, odată cu ocazia traducerii monografiei, geneza volumului este raportată nu la experiența românească, ci la anii de predare în facultățile milaneze și romane: „În sfârșit, spre marea mea mulțumire, ieșind din mediul criticii profesioniste, cartea trece în mâinile publicului și va putea ajunge în contact – o sper din tot sufletul – mai cu seamă cu acei cititori în tovărășia cărora și pentru care a fost scrisă: tinerii. Ea s-a născut într-adevăr în cursul lungii mele perioade de predare universitară la Milano și la Roma și păstrează amintirea acelei atmosfere de pură fervoare pe care numai tinerețea știe s-o creeze în jurul unui interpret care, cu învățătură, dar și cu înțelegerea dată de iubire, caută să îndrume spre marea poezie: într-o întâlnire ce capătă, pentru cei tineri, valoarea unei revelații" (Del Conte 1990: 25). Dacă, cu ocazia primului proiect al manuscrisului, elanul creativ al Rosei Del Conte a fost identificat de ea însăși în relația cu mediul universitar românesc, în dedicația la ediția românească, această relație – datoria fața de prof. D. Popovici – a fost, într-un fel, negată.

Dedicația volumului scrisă la Roma în iunie 1989 reprezintă un moment de incoerență sau poate fi considerată ca un fel de completare a informațiilor despre originea vastului său studiu, ale cărui rădăcini pot fi văzute în interacțiunea cu profesorul Popovici și a cărui elaborare este determinată de relația intelectuală dintre profesoară și studenții ei, într-o

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

relație de cauză și efect. În acest sens, profesoara italiană își privilegiază propria experiență pedagogică, făcând referire la cursurile care au avut loc imediat după întoarcerea sa în Italia și la cele din perioada anilor 1957-1960. Interesul profesoarei pentru opera eminesciană converge în cursul desfășurat la Milano în anul universitar 1949, în care își concentrează atenția asupra liricii eminesciene și asupra aspectelor principale ale vocalismului și consonantismului românesc. Până în 1957, când recuperează încă o dată figura lui Eminescu pentru o nouă aprofundare (căreia îi dedică trei cursuri), atenția cercetătoarei se concentrează asupra mediului intelectual al originii autorului, precum și asupra tradiției culturale pe care se întemeiază ceea ce Rosa Del Conte a definit ca „romenità" poetului (Dumbravă 2015).

Pe lângă dedicație, volumul *Eminescu o dell'Assoluto* conține numeroase referințe la cursul lui Popovici (1948, *Poezia lui Eminescu*) și la unele dintre publicațiile sale (*Littérature Roumaine à l'époque des Lumières* și ediție critică a *Anatolidei*). În special, atenția profesoarei Del Conte s-a concentrat pe conceptul de continuitate tematică. Este într-adevăr interesată de stabilirea legăturilor și a relațiilor evolutive dintre producția (înțeleasă nu numai ca formă, ci și ca conținut) a lui Eminescu și cea a predecesorilor lui, trăgând o linie cronologică de la Văcărescu (Del Conte 1990: 274).

Referințele la Popovici sunt de natură eterogenă. Pe lângă notele de subsol, precum numărul 1 și numărul 4 din capitolul 1, de tip biografic (Del Conte 1990: 34-35), găsim, de asemenea, referiri la conținuturi, la formă, la filosofie. Primele două note amintite se referă la paginile 22 și 23 ale cursului de poezie al profesorului de la Cluj (Popovici 1948: 22-23). În special, cursul este folosit pentru a prezenta chestiunea referitoare la data nașterii lui Eminescu și apoi pentru a vorbi despre prima fugă a poetului, definită de Rosa Del Conte „prima evadare a lui Eminescu școlar" (Del Conte 1990: 32-33).

Așa cum am menționat deja, faimoasa notă 6 a prefeței este în memoria profesorului Popovici, ilustru maestru, inițiator, coleg, primul care a încurajat crearea monografiei *Eminescu o dell'Assoluto* (Del Conte 1990: 30).

În introducerea volumului se citează și cursul profesorului Popovici, prin referința la compoziția poemului *Mortua est!;* referința este la pagina 167 a cursului: „Bogatul material din care poezia s-a degajat în liniile ei definitive a fost concentrat de Perpessicius în capitolul documentar al ediției sale. Editorul a depus o muncă remarcabilă, prin calitatea și rezultatele ei, în

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

descifrarea textului eminescian, care, după cum se știe, aduce greutăți mari la fiecare pas. Cu toate meritele sale însă, ediția amintită nu poate fi pusă la contribuție pentru cercetarea adâncă a poeziei care ne preocupă [...] pe bază materialului rămas de la poet, editorul creează o variantă pe care Eminescu n-a scris-o niciodată" (Popovici 1948: 167).

Cuvântul-înainte, scris la Roma în septembrie 1962, poate fi citit și folosit ca un instrument pentru abordarea întregii monografii. Rosa Del Conte citează cursul Popovici tocmai pentru a-și explica alegerea. De fapt, spre deosebire de alți specialiști italieni, Del Conte alege să nu-și reducă analiza la versurile lui Eminescu publicate în timpul vieții. Utilizând volumele recent publicate de Perpessicius (se referă la volumele IV și V, *Postume,* publicate, respectiv, în 1952 și 1958), Rosa Del Conte folosește versiuni preliminare și variante pentru a surprinde și urma geneza principalelor compoziții, „al(e) căror prim sâmbure este adesea anterior cu luștri și cu decenii față de elaborarea definitivă" (Del Conte 1990: 27). Având în vedere această perspectivă, exemplul acestei compoziții dobândește o importanță deosebită. De fapt, Rosa Del Conte consacră un întreg capitol, cel de-al doilea al monografiei, încercării de a reconstrui calea care a condus de la poema *Elena* la complexitatea din *Mortua est!*, considerată „prima adevărată cucerire lirică a lui Eminescu" (Del Conte 1990: 37). În capitolul dedicat acestei compoziții este recuperat *Cursul Popovici*; în nota 4 (Del Conte 1990: 51), unde se face referire la pag. 153 din curs (Popovici 1948: 153). Considerată una dintre cele mai importante realizări – nu numai românești – în ce privește tema morții tinere, cercetarea a fost sporită de profesorul de la Cluj, care a reconstituit valorificarea acestei teme de la Costache Conachi la Alecsandri. Reconstrucția rolului asumat de această temă în literatura română este fundamentală pentru a înțelege evoluția aceleiași teme în lirica eminesciană.

Deși referința nu este la curs, ci la volumul *La littérature roumaine à l'époque des Lumiérès* (Popovici 1942), în nota 20 (Del Conte 1990: 284) și în corpul textului din capitolul XVIII (Del Conte 1990: 274), dedicat substratului autohton din care și pe care se dezvoltă lirica lui Eminescu, Rosa Del Conte își sprijină analiza pe modelul său privilegiat, profesorul din Cluj. Rosa Del Conte subliniază necesitatea de a stabili legăturile dintre opera lui Eminescu și cea a poeților care l-au precedat. Pentru a prelua cuvintele pe care le menționează, este nevoie de a ieși din „atomismul personalităților izolate" (Del Conte 1990: 274).

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

Gândirea prof. Popovici este recuperată, în cele din urmă, în alte trei ocazii. În capitolul al IV-lea al volumului, în nota 1, se face referire la pagina 25 a cursului Popovici; în realitate este vorba despre pagina 52 (Del Conte 1990: 74). Del Conte îl referențiază pe Popovici pentru a lega gândirea lui Eminescu cu cea a lui Schopenhauer.

În cel de-al doilea capitol, la nota 15, este vorba de o chestiune de natură formală (în relație cu celebrul vers al poemului *Mortua est!*); în special Rosa Del Conte se va concentra asupra unor alegeri lexicale (Del Conte 1990: 44-45). Utilizarea cuvântului *umezi (umed)* este definită de prof. Popovici ca fiind îndrăzneală (lipsește referința la pagină). Rosa Del Conte justifică folosirea termenului „umezi" din punct de vedere semantic: *umed* pentru Del Conte evocă imaginea crepusculară a cimitirului, comunicând senzația de încălzire care se ridică de pe pământ. În schimb, Popovici ne oferă o explicație la nivel formal, cu necesitatea de a adăuga o silabă (umede > umezi). Versul la care fac referire este: „O lampă de veghiă pe triste morminte", succesiv transformat în „Făclie de veghiă pe umezi morminte" (Del Conte 1990: 52).

În *Eminescu o dell'Assoluto* pot fi numărate în total 11 referințe la D. Popovici. În general, nu par prea multe dacă ne gândim că este un volum vast (482 de pagini), însă ar trebui să ținem seama și de notele profesoarei Del Conte păstrate în arhiva sa.

Notițele din caietele profesoarei Del Conte, păstrate acum în Arhiva II a Fondului Del Conte, donate de profesoara lombardă Institutului Toniolo, reprezintă o manifestare clară a relației – didactice – între profesoara Del Conte și prof. Popovici. Acestea sunt adnotări sintetice sau, în cele mai multe cazuri, referințe directe (note) la cursul profesorului clujean, din care o copie este păstrată în biblioteca Fondului Del Conte: D. Popovici *Poezia lui Eminescu*, Cluj, 1948 FONDO Del Conte Rosa-H-2364. Copia păstrată în fond a fost, cu siguranță, obiect de studiu, are adnotări și corecții acolo unde există erori în textul tipărit sau în cazul în care cerneala nu mai este vizibilă. În mod similar, alte volume ale profesorului se regăsesc în fondul din arhivă: *La littérature Roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1942, cu dedicația autorului datată 1948 și adnotări în creion, o copie adnotată a revistei de studii literare îngrijită de Popovici în 1942, *Studii literare*, și, deși nu sunt menționate în mod expres în *Eminescu o dell'Assoluto,* merită, de asemenea, să fie

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

amintite: *Cercetări de literatură română* (1944) și *Eminescu în critica și istoria literară română* (1947).

Revenind la materialul stocat în Arhiva de la Milano, în cutia „Traduzioni Poetiche 1 Eminescu – Caiete", sunt păstrate numeroase note și referințe la cursul profesorului Popovici, care, deși nu sunt incluse în corpul bibliografic al volumului *Eminescu o dell'Assoluto*, au ghidat-o pe exegeta italiană în analiza sa. Aceste adnotări, scrise în stilou, pot fi citite ca referințe neformalizate, deoarece nu apar citate în volum sau rezumate în notele de subsol.

În arhivă există 25 de caiete, fiecare caiet conținând informații/considerații legate de o singură compoziție. Pe copertă se află titlul compoziției, data și locul publicării, referința la ediția în limba română luată în considerare de profesoara Del Conte.

Opt dintre cele 25 de caiete conțin referințe directe la cursul profesorului Popovici (*Icoană și privaz*, *Mortua est!*, *Epistola I*, *Strigoii*, *Glossa*, *Doina*, *Impărat și proletar*, *Despărțirea*). În cele mai multe cazuri, acestea sunt simple referințe care nu au fost explicate, ca în cazul *Icoană și privaz*, unde profesoara se limitează la o simplă referire, fără citat: „Vedi Popovici, corso, p. 314".

Rosa Del Conte dedică câteva pagini, uneori este vorba doar de câteva propoziții, unora dintre textele care vor fi apoi analizate în *Eminescu sau despre Absolut*. Este rezonabil să presupunem că caietele datează dintr-o perioadă anterioară redactării monografiei, deoarece unele propoziții sunt repropuse sau re-elaborate acolo. Un exemplu îl reprezintă paginile dedicate poemului *Mortua est!*, a căror primă pagină se deschide cu o scurtă considerație: „La prima vera poesia d'amore pubblicata da Eminescu è *Mortua est!*", apoi reluată la începutul celui de-al doilea capitol.

Există, de asemenea, exemple de adnotări mai complexe, ca în caietul dedicat poemului *Strigoii* în care Del Conte se concentrează asupra diferitelor interpretări propuse de critici sau asupra genezei și evoluției unui text: „(...) Manca secondo Calinescu, il macabro sinfonico nel poema di Em il quale si fonda sull'idea della vendetta sulla morte, congiura faustiana degli spiriti e idea dell'autoctonia (!?). Dal Bürger Em poteva derivare, oltre ai ritmi, una certa sensualità idillica, l'idea dell'intimità. Anche il tema della tomba si trova nel poeta tedesco (p. 301-302). Popovici invece a p. 374 parla del mago di

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

Strigoii, visto in un quadro relativamente nordico: i due corvi, uno bianco e uno nero (...)".

Referințele sunt toate la cursul din 1948 al profesorului. În acest sens, cursul poate fi considerat un fel de ghid în scrierea lui *Eminescu o dell'Assoluto*. Cursul are o structură într-un anumit fel diferită de monografie. Gândit ca primul instrument de lectură și analiză pentru studenți, are în primele capitole o structură cronologică, lucru care nu se regăsește în *Eminescu o dell'Assoluto*, cu toate că ambele lucrării se fundamentează pe aceleași teme. Cursul este, așadar, configurat ca model arhetipal, mijlocul prin care se abordează lirica eminesciană. Citind cursul Popovici, Del Conte a reușit să-și construiască propria bibliografie a lecturii critice.

Prezența publicațiilor lui Popovici în Fondul Del Conte şi notele profesoarei (depuse la Institutul Toniolo din Milano), precum și notele de subsol din monografia menționată mai sus reprezintă un exemplu clar al acestei relații intense de discipolat existente între cei doi cercetători.

Rosa Del Conte a fost inserată într-o linie cronologică de dezvoltare a exegezei italiene eminesciene venită odată cu Ramiro Ortiz, totuși poziția ocupată de savantă în cadrul panoramei exegezei eminesciene este cel puțin efemeră. Originea și pregătirea primită în domeniul filologiei de la universitatea din Milano o leagă „cu școala italiană", dar întâlnirea cu „școala de eminescologie din Cluj", în persoana lui D. Popovici, în anii de formare ai lui Del Conte, în a doua jumatate a anilor '40, o plasează – cum susține și istoricul literar Ioana Bot, într-o nouă epocă a criticii postbelice (Bot 2018: 138).

Bibliografie

Bărbulescu 2012: Mihai Bărbulescu, „Rosa Del Conte, Academia Română şi Accademia di Romania", in *Orizzonti culturali italo-romeni*, nr. 1, ianuarie 2012, online la adresă: http://www.orizonturiculturale.ro/ro_evenimente_Rosa-Del-Conte.html [URL consultat în data de 15 martie 2018].

Bertoni 1940: Giulio Bertoni, „La poesia di Michele Eminescu", in *Archivum Romanicum*, XXIV, pp. 1-10.

Bot 2018: Ioana Bot, „Gli incontri di Rosa Del Conte con l'eminescologia di Cluj", in *Romeno-Balcanica*, atti del convegno internazionale I giornata di studio «Rosa Del Conte» (Milano 2017), Milano, a cura di A. Andreose, A. Bianchi, G. Gobber, P. Gresti, Vita e Pensiero, pp. 135-148.

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

Buonincontro 1988: Pasquale Buonincontro, *La presenza della Romania in Italia nel secolo XX. Contributo bibliografico 1900-1980*, Napoli, De Simone Editura.

Condrea Derer 1989: Doina Condrea Derer, „L'esegesi italiana dedicata a Mihai Eminescu: i contributi di Ramiro Ortiz, Umberto Cianciòlo e Rosa Del Conte", in *Cahiers roumains d'études littéraires*, II/1989, pp. 133-142.

Condrea Derer 2018: Doina Condrea Derer, *Ramiro Ortiz Nina Façon Giuseppe Petronio Rosa Del Conte. Universitari în România și în Italia*, București, ICR.

Del Conte 1962: Rosa Del Conte, *Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, STEM.

Del Conte 1990: Rosa Del Conte, *Eminescu sau despre Absolut,* ediție îngrijită de Marian Papahagi, cuvânt-înainte de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, postfață de Mircea Eliade, Cluj-Napoca, Dacia.

Del Fabbro 1990: Fulvio Del Fabbro, „La ricezione di Eminescu in Italia", in *Eminescu e il romanticismo europeo*, ediție îngrijită de M. Mincu, S. Albisani, Roma, Bulzoni, pp. 283-302.

Dumbravă 2015: Daniela Dumbravă, ,,Una straordinaria romenista: Rosa Del Conte, ovvero dell'assoluta lealtà'', in *Orizzonti Culturali italo-romani*, nr 6, iunie 2015, online la adresă: http://www.orizzonticulturali.it/it_studi_Daniela-Dumbrava.html [URL consultat în data de 15 marție 2018].

Dumbravă 2018: Daniela Dumbravă, „Eminescu o dell'Assoluto: note sulla ricezione degli studi emineschiani di Rosa Del Conte nel milieu degli studiosi esuli romeni", in *Romeno-Balcanica*, atti del convegno internazionale I giornata di studio «Rosa Del Conte» (Milano 2017), Milano, a cura di A. Andreose, A. Bianchi, G. Gobber, P. Gresti, Vita e Pensiero, pp. 165-199.

Eliade 1990: Mircea Eliade, „Postfață", în R. Del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, Cluj-Napoca, Dacia, pp. 453-460.

Eminescu 1927: M. Eminescu, *Poesie*, ediție îngrijită de R. Ortiz, Firenze, Sansoni.

Eminescu 1941: M. Eminescu, *Poesie scelte*, ediție îngrijită de U. Cianciòlo, Modena, STEM.

Gobber 2018: Giovanni Gobber, „Dall'archivio di Rosa Del Conte. Note dalla corrispondenza con glottologi italiani", in *Romeno-Balcanica*, atti del convegno internazionale I giornata di studio «Rosa Del Conte» (Milano 2017), Milano, a cura di A. Andreose, A. Bianchi, G. Gobber, P. Gresti, Vita e Pensiero, pp. 125-134.

Lupi 1943: Gino Lupi, „Mihail Eminescu", in *L'Europa Orientale*, XXIII/1943, pp. 265-307.

Manitta 2015: Giuseppe Manitta, „La ricezione dell'opera di Mihai Eminescu in Italia", in *Culturae Prospettive*, nr. 28, Luglio-Settembre 2015, pp. 55-68.

Merlo 2014: Roberto Merlo, „Una grande fioritura, ma ancora tante lacune. Le traduzioni di narrativa romena in italiano 1990-2014", in *Tradurre. Pratiche, teorie, strumenti*, rivista on-line, n. 7, autunno.

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)

Papahagi 1990: Marian Papahagi, „Prefață", în Rosa Del Conte, *Eminescu sau despre Absolut,* Cluj-Napoca, Dacia, pp. 11-19.
Popovici 1948: D. Popovici, *Poezia lui Eminescu*, curs universitar, Cluj.
Valmarin 2011: Luisa Valmarin, „Alla ricerca dell'Assoluto. In memoriam Rosa Del Conte (1907- 2011)", în *Studia UBB Philologia*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, LVI, 3, pp. 3-6.

Rezumat: Rosa Del Conte, filolog italian, cunoscută pentru ceea ce Eliade a definit drept „cea mai vastă monografie închinată, într-o limbă străină, lui Mihai Eminescu", a fost colega și prietena ilustrului profesor clujean D. Popovici, sub a cărui îndrumare a abordat poezia eminesciană. Volumul *Eminescu o dell'Assoluto*, publicat în Italia în 1962 și tradus în limba română în 1990, este primul martor al relației intelectuale intense dintre exegeta italiană și profesorul D. Popovici. Dovada influenței profesorului se manifestă și în notele păstrate în Fondulde arhivă aflat la Milano.

Cuvinte-cheie: eminescologie, datorie intelectuală, monografie, note, filologie italiană, Arhiva Del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*.

Abstract: Rosa Del Conte, an Italian philologist, known for what Eliade defined „cea mai vastă monografie închinată, într-o limbă străină, lui Mihai Eminescu", was a colleague and friend of the well-known professor from Cluj, D. Popovici, under whose guidance approached to Eminescian poetry. The volume *Eminescu o dell'Assoluto*, published in Italy in 1962 and translate from Romanian in 1990, is the first witness to the intense intellectual relationship between the Italian exegete and the professor. The proof of the professor's influence is also expressedin the notes store din her Archive.

Keywords: eminescology, intellectual debt, monograph, notes, Italian philology, Del Conte's Archive, *Eminescu or about the Absolute*.

Dezvoltarea și aprofundarea acestei cercetări a fost posibilă datorită consultării Arhivei Del Conte, conservată la Universitatea Cattolica del Sacro Cuore din Milano. Stagiile mele de cercetare au fost efectuate în ianuarie și aprilie 2019 sub egida Institutului Toniolo, care mi-a pus la dispoziție materialul conținut în Fond și în Arhiva Del Conte.

BDD-A31791 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:32 UTC)